

Baxtiyor YAKUBOV,
O'zDSMI Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori,
san'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

ZAMONAVIY O'ZBEK TARIXIY FILMLARIDA XALQLAR DO'STLIGI MAVZUSI

Annotatsiya. Maqolada "Tirik tarix" loyihasidan o'rin olgan "Mahtumquli Firog'iy" filmi badiiy-g'oyaviy jihatdan tahlil etiladi. Tahlil asnosida kinokartinning estetik xususiyatlari bilan bir qatorda, ijtimoiy-madaniy jihatlariga ahamiyat qaratilib, zamonaviy o'zbek kinosidagi tarixiy filmlarning umumiy yo'nalishlariga to'xtalinadi.

Kalit so'zlar: Tarixiy film, tarixiy-biografik janr, o'zbek kinosi, xalqlar do'stligi, tarixiy shaxs, haqiqatparvar, umuminsoniy g'oya.

Аннотация. В статье анализируется фильм «Махтумкули Фирогий», входящий в проект «Живая история», с художественной и идеологической точки зрения. В ходе анализа уделяется внимание эстетическим особенностям фильма, а также его социокультурным аспектам, рассматриваются общие тенденции исторического кино в современном узбекском кинематографе.

Ключевые слова: Исторический фильм, историко-биографический жанр, узбекское кино, дружба народов, историческая личность, поиск истины, общечеловеческая идея.

Abstract. The article analyzes the film "Makhtumkuli Firogiy", which is part of the "Living History" project, from an artistic and ideological perspective. During the analysis, attention is paid to the aesthetic characteristics of the film, as well as its socio-cultural aspects, and the general trends of historical films in modern Uzbek cinema are discussed.

Keywords: Historical film, historical-biographical genre, Uzbek cinema, friendship of peoples, historical figure, truth-seeking, universal idea.

O'rta Osiyo xalqlari qadimdan mushtarak madaniyat va qadriyatlarga ega bo'lib kelgan. Ularning tarixi, dini, tili va qadriyatlarining ildizlari uyg'undir. Xususan, o'zbek va turkman xalqlari ham turkiy millatning ikki bo'g'ini hisoblanadi. Xalqlarning bunday qavm-qarindoshlik yaqinliklari ikki mamlakat – O'zbekiston hamda Turkmanistonning bugungi kundagi do'stona aloqalarida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Mamlakatlarning o'zaro hamkorliklari barcha sohalar qatori san'at va madaniyat sohalarida ham jadal sur'atlarda olib borilmoqdaki, o'zaro hamkorlikda yaratilgan san'at asarlari xalqlar o'rtasidagi rishtalarni yanada mustahkamlashga ulkan hissa qo'shmoqda. 2024-yilda suratga olingan rejissyor Muzaffarxon Erkinovning "Mahtumquli Fig'oniy" filmi ham mana shunday katta loyihalardan biri hisoblanadi. Kinokartinning nomidan uning turkman elining nodir farzandi – mutasavvuf, donishmand,

haqiqiy vatanparvar, haqparvar shoir Mahtumquli haqida ekanini anglash mumkin. Film tarixiy-biografik janrda bo'lib, unda tarixiy qahramonning ijtimoiy, ijodiy faoliyati shaxsiy hayotidagi voqeahodisalarga bog'liq ravishda tasvirlanadi. Bir

qarashda ma'lum va mashhur bu inson haqida san'at asari yaratish osondek tuyuladi. Aslida esa, "insondan ko'ra, biror voqea haqida hikoya qilish osonroqdir" [1, 164-b]. Zero, tarixiy biror hodisaga istagancha badiiy to'qimani qo'shish, ijodkorlarning erkin idrok ila yondashuvi mumkin bo'ladi. Biroq konkret tarixiy shaxs haqida film ishlanar ekan, ayniqsa, u juda mashhur va ma'lum bo'lsa, ijodkorlar uning shaxsiyatini imkon qadar aslidagidek ko'rsatishga urinadilar. Albatta, bu borada barcha huquq va istak to'laligicha o'zlariniki bo'lmaydi. Balki tomoshabin va kinoga aloqador bo'lmagan soha vakillari san'at asaridan tarixiy aniqlikni talab qilishadi. Natijada, kino asarda badiiylik masalalaridan ko'ra, haqqoniylik masalalari birinchi o'ringa chiqib qoladi.

Aytish joizki, tomoshabin hamisha ham ijodkorning badiiy tafakkuri mahsulini qabul qilavermaydi. Kinomuxlis kinodagi qahramon siymosini o'zining tasavvuridagi va tarixiy manbalarda saqlanib qolgan faktlarga mos kelishini xohlaydi. Albatta, bu istakni qaysidir ma'noda oqlash mumkindir. Ya'ni, badiiy asarga har qanday tarixiy material olinmasligi, tarixiy filmga manba bo'lgan shaxs yoki hodisa, albatta, tarixda katta o'ringa ega ekanligi, ma'lum tarixiy-ijtimoiy masalalarga ta'sir ko'rsatganini inobatga olib tanlanganligi tomoshabinni o'ziga jalb qiladi va aynan tarixiy material uni qiziqitirib, o'shani mushohada qila boshlaydi. Taassufki, bugungi o'zbek kinosida tomoshabinning mana shu istagi asosida filmlarni ishlayotgan rejissyorlar ham mavjudki, ular o'z filmlarining illyustrativ shaklga ega bo'lib qolishlariga sabab bo'lmoqda.

Rejissyor Muzaffarxon Erkinov oldida og'ir masalalar turardi. Bir tarafdin, yuqorida ta'kidlanganidek, xalq va ziyolilar Mahtumquli shaxsiyatini yaxshi bilishadi. Boshqa tomondan, bu ulkan shaxsiyat haqida shu kunga qadar bir

necha filmlar suratga olingan bo'lib, ulardan eng mashhurlari Turkman kinoijodkorlari tomonidan 1968-yilda yaratilgan "Mahtumquli" (rejissyor Alti Karliyev) hamda 1984-yilda ishlangan "Baxtidan ayrilgan Firog'iy" (rejissyor Xojaquli Norliyev, 2 qism) kartinalari edi. Dastlabki filmida Sovet davrining mafkurasi to'laligicha ufurib turar, Mahtumqulining ijtimoiy faol shaxs ekani, bir qancha tarqoq turkman qavmlarini birlashtirish yo'lidagi zahmati, kambag'alparvar ekani, ijodida asosan boylar zulmiga qarshi she'rlar bitgani kabi motivlar olib chiqilgan. Ikkinchi film Sovet davrining oshkoralik g'oyalari aks etgan davrlarda suratga olinganligi hamda tabiiy ravishda rejissyorning avvalgi filmdan farqli badiiy asar yaratishga bo'lgan intilishi tufayli, poetik yondashuvlarni ilgari surganini ko'rish mumkin. Unda qahramonning ijodi, she'riyati va hayotini to'liq xronologik asnoda ko'rsatishga intilish kuchli. Buni oldindan hisobga olgan rejissyor katta hajmli badiiy materialni ikki qismli filmga sig'dirishga harakat qiladi. M.Erkinov esa o'zidan avval yaratilgan yuqoridagi va boshqa filmlarni tabiiyki, ko'rgan va o'rganib chiqqan. Ijodkor sifatida o'zidan avvalgilardan farqli fikr berishga intiladi.

Bundan tashqari, bu tarixiy shaxs haqidagi filmlarning barchasini Turkman ijodkorlarining o'zlari suratga olishgan bo'lib, ulardagi umumiy yondashuv turkman millati, madaniyati va davlat bo'lib shakllanishida Mahtumqulining tutgan o'rnini ochib berishdan iborat bo'lgan. Biroq M.Erkinovning oldida turgan vazifa ham ulardan farq qiladi. Yaratilajak film tabiiy ravishda ikki xalqning umumiy taraqqiyotida ushbu shaxsning tutgan o'rnini ochib berish, filmida bir millat va bir xalqqagina taalluqli fikrlarni emas, balki umuminsoniy g'oyalarni singdirish masalasi turardi. Tabiiyki, filmdagi bosh g'oya

xalqlar do'stligi g'oyasi bo'lib, har bir tarixiy film tarixiy material vositasida bugungi kun uchun muhim fikrni ifodalashi kerak bo'lgani kabi, ushbu g'oya ham bugungi kunda taraqqiyotga intilayotgan O'zbekistonning asosiy strategik yo'nalishlaridan hisoblanadi. Filmda ham mana shu g'oya o'qtomir bo'lib, butun voqealar tizimini shakllantirib beradi.

M.Erkinov oldiga qo'ygan maqsadiga ko'ra, mashhur shaxsning ikki qardosh millat uchun ahamiyatli bo'lgan jihatlarini film syujeti uchun manba sifatida tanlab oladi. Aytish kerakki, avvalgi filmlarda uchramaydigan syujet liniyalarini qurishga muvaffaq bo'ladi. Ya'ni Mahtumqulining Buxoro hamda Xivadagi tahsil yillarini olib chiqadi. Bu garchi bir tarafdin, O'zbekiston bilan aloqador jihatlarini qurishga yordam bergan bo'lsa, boshqa jihatdan, shoirning tasavvufiy ijodining manbalari aynan tahsil davrlari bilan bog'liq ekanini ifodalashda qo'l kelgan. Ssenariy mualliflari O're Dashgenov, Rahimberdi Annaguliyev, Rustam Jabborov, Muqaddas Usmonovalar imkon qadar Mahtumqul hayotini xronologik tarzda tasvirlashadi. Film uchun muhim voqealar batafsil ko'rsatilib, qolganlari musiqa fonida yoki informativ tarzda fabulani mantiqiy uzviyligini ta'minlash uchun berib o'tiladi.

Ijodkorlar filmda tarixiy qahramonning ma'rifat uchun, adolat uchun kurashini birinchi planga qo'yishadi. Uning Buxoroga ilk kelishidayoq, madrasa toliblaridan bo'lgan Xaydarbek – Sirojiddin Sattorov bilan ziddiyati hamda adab borasida Mahtumqulining unga nasihat qilishi film voqealarining o'zagi aynan mana shunday yo'nalishda bo'lishini aks ettirib beradi. Bu yerda kinoijodkorlar bugungi kun kishilari uchun ham muhim fikrni ifodalashadi. Zotan, bugun o'zbek jamiyatida ilmga bo'lgan, yuksalishga bo'lgan intilish yuqorilab borar ekan, bu ilm-zakatning ildizlari adab va ma'rifat bilan oziqlanishi kerak ekani anglashiladi. Darhaqiqat, chuqur

mushohada etilsa ham, yuksak ilm sohiblari axloqan kamolga yetmas ekanlar, ulardan har qanday jaholatni kutish mumkin. Zero, qalbida ezgulikka rag'bat bo'lmagan olimning ilmi uni johillikka olib boradi. Buni film ijodkorlari bir tolib bilangina cheklanib qolmasdan, Buxoro madrasasi mudarrislaridan bo'lmish Shomiy hazratlari (Boir Xolmirzayev)ning zakovati yuksak bo'lishiga qaramasdan, badaxloqligi tufayli, o'zi ham, unga ixlos qilgan toliblarning ham ayshu ishratdan bo'shamasligi, kibrga berilgani bilan ochiq-oydin ko'rsatib qo'ygan. Albatta, bosh qahramon bilan konfliktda bo'lgan filmdagi barcha personajlar to'qima bo'lib, mana shu qurilgan to'qnashuvlar filmning g'oyaviy yo'nalishini belgilab beradi. Aytish mumkinki, bu qarama-qarshiliklar nafaqat ikki mamlakatning muammosi, balki butun insoniyatning muammosi o'laroq muhim ahamiyat kasb etadi.

Filmda Mahtumqulining ilm va haqiqat yo'lidagi intilishlari, kurashi va zahmatlari ko'rsatiladi. Bulardan ko'zlangan muddao esa, o'z xalqini ma'rifatli qilish, tarqoq turkman elatini birlashtirishdan iborat edi. Bu borada bosh qahramon yolg'izlanib qolmaydi. Ikki sababga ko'ra, filmda unga maslakdosh Maqsud – Rasulxon Qodirxonov obrazi kiritiladi. Birinchidan, san'atning nazariy qoidalariga ko'ra, bosh qahramon dushmanlarga qarshi yolg'iz bo'lishi mumkin emasligi bo'lsa, ikkinchidan, filmning g'oyaviy yo'nalishi shuni taqazo etadiki, nafaqat turkman farzandi, shuningdek, o'zbek xalqining ham ko'plab vakillari taraqqiyot dushmanlariga qarshi kurashib kelgan. Bu bir jihatdan ikki xalq do'stligi ularning orzu-umidlari mushtarakligidan kelib chiqsa, boshqa tomondan kuchli g'oyaviy yo'nalishni – ezgu maqsadlar yo'lida xalqlar birlashishi lozim ekanini, butun dunyoda ezgulik qaror topishi uchun bir shaxs, bir xalqning o'zi kurashishi hech qanday natija bermasligini ifodalaydi, go'yo. Bu shuni ko'rsatadiki, "O'zbekiston badiiy kinosida falsafiy yondashuv kuchayib bormoqda" [2, 186-b].

Sahnalashtiruvchi rassom – Qahramon Matkarimov, bosh operator – Ravshan Mirzakamolov, bastakorlar – Muinzoda, Serdar Haydarovlarning ijodiy yondashuvlari filmning tarixiy muhiti, badiiy xususiyatlari hamda qahramonlar harakatlantiruvchi mezansahnalarning to'g'ri, tabiiy qurilishiga zamin yaratgan. Bastakorlar filmda tanlangan she'rlarning umumiy ruhiyati, ichki ohanglariga hamohang kuy bastalashgan bo'lib, u butun film davomida bir mung yanglig' aks etib turadi. Tomoshabinda mahzun qiyofali Mahtumqulining qalbidagi ohlaridek namoyon bo'ladi.

Filmda Buxoro va Xivada kechuvchi voqealar batafsil ko'rsatiladi. Ular orasidagi qahramonning vatanida sodir bo'ladigan holatlarga ham juda qisqa to'xtalinadi. Bu voqealar yuqorida ta'kidlangan ikki shahardagi voqealar o'rtasida bog'lovchidek tasavvur uyg'otadi. Bu qisqa voqealarda ham Mahtumqulining bir qizni sevgani, unga erisha olmagan va boshqa qiz bilan oila qurib, farzandli bo'lgani, farzandining yoshlik chog'ida nobud bo'lgani kabi voqealar musiqa fonida dinamik tarzda berib o'tiladi.

Tarixiy shaxsning shaxsiy hayotiga bunchalik qisqa va tezlikda to'xtalinishi ham avval ta'kidlangan fikrni isbotlaydi – ushbu filmda Mahtumqulining ikki xalq – o'zbek hamda turkman xalqlarining o'zaro taraqqiyoti va do'stligi yo'lidagi xizmatlari, o'rni va ahamiyatini ochib berishga intilgan ijodkorlar. Shu sabab, Buxoro va Xivadagi voqealarda mutafakkir faqatgina taraqqiyot dushmanlari bilan o'zaro shaxsiy adovatlashmaydi. Shuningdek, u o'z tafakkuri va ta'siri bilan ijtimoiy masalalarga ham aralashishiga to'g'ri keladi. Bu o'lkalardagi oddiy xalq uning she'rlari, ash'orlarini yoddan bilar, ko'cha-ko'yda ham dardiga malham o'laroq aytib yurishardi. Shoirning o'zini ko'pchilik ko'rmagan va tanimasa-da, u hali kelib ulgurmagan yerlarda uning ijodi qanot yozgan edi. Oddiy xalq tomonidan aytib yurilgan haqiqatparvar she'rlar shu darajada keng yoyilgan ediki, ayni mana shu sabab, Mahtumquli qayerga bormasin, kishilar tabiiy ravishda ikkiga bo'linib qolishardi.

She'rlari sabab, shoirga muhabbat qo'ygan uning tarafdorlari hamda ayni haqiqatparvar she'rlarni xushlamay, uni yoqtirmaydigan toifalar edi. Darhaqiqat, haqiqat noqulay bo'ladi. Garchi

shoir o'z ijodida aks ettirgan holatlarni ba'zi bir kimsalarga qarata aytgan bo'lsa-da, haqiqatga yo'g'rilgan bu fikrlar boshqa shu toifalarga ham tegib ketar va ular o'zlarining ichki johilliklari bilan o'zlari tanimagan Mahtumqulini yomon ko'rib yurishardi.

Bundan tashqari, Mahtumqulining o'zi ham kishilarga haqiqatni tik aytar, hech kim va hech narsadan sira qo'rqmasdi. Uning bunday mardonavorligining sababiga atrofdagilar hayron bo'lishar, ko'pchilik buning siri va sababini bilisholmasdi. Film voqealaridan ochib beriladiki, buning asl sababi – Mahtumqulining qalbi faqat Alloh yodi bilan, Yaratganning muhabbati bilan band bo'lib, Tangridan boshqasidan qo'rqmasdi. U biron bandadan qo'rqishni xayoliga ham keltirmas, o'zini haq yo'lida tamoman safarbar etgan edi.

Tasavvufiy fikrlarga yo'g'rilgan, xalqlar o'rtasidagi do'stlikni kuylovchi ushbu film tomoshabinga katta ma'naviy ozuqa berishi shubhasiz. Bugun butun dunyo kinosidan bahramand bo'layotgan zamonaviy tomoshabinni o'ziga to'laqonli jalb etishida ushbu kinokartinaga ba'zi xususiyatlar yetishmayotganini ham ta'kidlash o'rinli. Xususan, film voqealarining dinamikasi pastroq bo'lib, keskin, kutilmagan voqealar sodir bo'lmaydi. Ziddiyatli voqealarning ham dab-durustdan sodir bo'lishi va bunga qahramonlarning notabiiy munosabatlari filmni jonli, tabiiy hayot muhitidan ko'ra, illyustrativ xarakter kasb etishiga olib kelgan. Ayniqsa, film bosh qahramoni roli ijrosi Ahmed Amandurdiyevning voqealarning boshidan oxiriga qadar bir xilda o'zgarishsiz harakatlanishi, tabiiy insoniy tuyg'ular va quvonch-u iztiroblarsiz o'zini tutishi film ruhiyatining yanada quruq shaklga kelishiga sabab bo'lgan.

Yaxlit badiiy asar, tugallangan fikr aytishga bo'lgan intilish, xalqlar o'rtasidagi do'stlikni kuylashga bo'lgan harakat filmda yuqori darajada aks ettirilgan. "Har bir namoyish etilajak film aniq ijtimoiy-madaniy vazifalar hamda o'z davri qiyofasini ifodalaydi" [2, 194-b]. Ushbu film ham o'zida bugun O'zbekistonning boshqa xalqlar bilan do'stona aloqasi va ilm-ma'rifatga intilishini o'zida mujassam etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Огнев К.К. Реалии истории художественной системе фильма (основные типологические модели на материале мирового кинопроцесса) // Диссертация на соискание ученой степени доктора искусствоведения. – Москва, 2003. – 353 с.
2. Каримова Н.Г. Становление и развитие игрового кинематографа Узбекистана // Диссертация на соискание ученой степени доктора искусствоведения. – Ташкент, 2019. – 225 с.